

Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na psihosocijalni razvoj djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi

Galović, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:040676>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Karla Galović

UTJECAJ ODRASTANJA U USTANOVAMA
SOCIJALNE SKRBI NA PSIHOSOCIJALNI RAZVOJ
DJECE BEZ ODGOVARAJUĆE RODITELJSKE SKRBI

ZAVRŠNI RAD

Mentor: Prof. dr. sc. Maja Laklija

Zagreb, 2024.

Sadržaj

1. UVOD	2
2. TEORIJE	3
2.1. Ekološka teorija.....	3
2.1.1. Bioekološki model.....	5
2.2. Teorija privrženosti	6
2.3. Simbolički interakcionizam	9
3. INSTITUCIONALNA SKRB ZA DJECU.....	11
3.1. Povijest i razvoj institucionalne skrbi.....	11
3.2. Zakonski okvir prava djece.....	14
3.3. Usluga smještaja i organiziranog stanovanja za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi u Hrvatskoj.....	16
3.4. Razlozi izdvajanja djece iz obitelji.....	18
4. PSIHOLOŠKI I SOCIJALNI UČINCI INSTITUCIONALIZACIJE	19
4.1. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na kognitivni razvoj djeteta.....	19
4.2. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na mentalno zdravlje djeteta.....	22
4.3. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na samopoštovanje djeteta	24
4.4. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na emocije i ponašanje djeteta	27
4.5. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na socijalne vještine djeteta.....	30
5. ZAKLJUČAK.....	31
6. LITERATURA	32

Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na psihosocijalni razvoj djece bez
odgovarajuće roditeljske skrbi

SAŽETAK

Prema Konvenciji o pravima djeteta, dijete ima pravo na život u okruženju koje će poticati njegov rast i razvoj, međutim primarne obitelji djece nemaju uvijek mogućnosti i uvjete za ostvarivanje osnovnih razvojnih prava kao što su pravo na obrazovanje, pravo na informiranje, pravo na slobodu misli i izražavanja, koja bi djetetu prema Konvenciji o pravima djeteta, trebala biti omogućena. U takvim slučajevima odgovornost za pronalaskom adekvatnije skrbi nad djetetom preuzima država. U Hrvatskoj unatoč procesu deinstitucionalizacije smještaj djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi u ustanove socijalne skrbi i dalje je učestao, zbog nedostatnih smještajnih kapaciteta u udomiteljskim obitelji. U Hrvatskoj trenutno postoji 15 državnih, 3 nedržavna i 6 domova osnovanih od drugih pravnih osoba koji su namijenjeni djeci i mladeži bez odgovarajuće roditeljske skrbi te sveukupni broj korisnika unutar tih domova iznosi 1346 (Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike, 2022.). Institucionalna skrb, kako istraživanja pokazuju ima neke pozitivne ishode, no brojna istraživanja ukazuju i na negativne posljedice takvog oblika skrbi. Djeca koja su odrasla u institucijama pokazuju mogu pokazivati značajne intelektualne zaostatke, značajno više internaliziranih (npr. povlačenje, anksioznost, depresija, somatski problemi) i eksternaliziranih (npr. agresivno ponašanje) problema u ponašanju i osjećajima, što ih stavlja pod veći razvojni rizik

Ključne riječi: djeca bez odgovarajuće roditeljske skrbi, ustanova za socijalnu skrb, psihosocijalni razvoj

The impact of growing up in social welfare institutions on the psychosocial
development of children without adequate parental care

ABSTRACT

According to the Convention on the Rights of the Child, every child has the right to live in an environment that fosters their growth and development. However, primary families do not always have the resources or conditions to fulfill basic developmental rights such as the right to education, the right to information, and the right to freedom of thought and expression, which should be guaranteed to the child under the Convention on the Rights of the Child. In such cases, the state assumes responsibility for finding more suitable care for the child. In Croatia, despite the deinstitutionalization process, placing children without adequate parental care in social welfare institutions remains common due to insufficient foster care capacity. Currently, there are 15 state-run, 3 non-governmental, and 6 homes established by other legal entities in Croatia, designated for children and youth without adequate parental care, with a total of 1,346 residents in these institutions (Ministry of Labor, Pension System, Family and Social Policy, 2022). Institutional care, as research shows, has some positive outcomes, but numerous studies indicate negative consequences of this type of care. Children raised in institutions may show

significant intellectual delays and a much higher incidence of internalized (e.g., withdrawal, anxiety, depression, somatic problems) and externalized (e.g., aggressive behavior) behavioral and emotional problems, putting them at greater developmental risk

Key words: children without adequate parental care, social welfare institution, neglect, developmental risk, psychosocial development

Izjava o autorstvu rada

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao/la rad:

Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na psihosocijalni razvoj djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi.

i da sam njegov autor/ica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Karla Galović

Datum: 26.9.2024.

1.UVOD

Okolina u kojoj dijete odrasta značajno utječe na smjer psihosocijalnog razvoja djeteta, a ta okolina za djecu je nerijetko obitelj. Zdravi odnosi u obitelji mogu potaknuti pravilan i pozitivan razvoj djeteta, kao što je održavanje emocionalno toplih odnosa među članovima obitelji (Jakab, 2008.). Ekološka teorija Urie-a Bronfenbrennera je jedna od teorija koja se spominje u ovom radu kako bi se pobliže objasnila važnost stabilnosti odnosa koje dijete ostvaruje sa osobama, odnosno sustavima u njegovoj blizini kao što su obitelj, vršnjaci, škola (Jakab, 2008.). Obitelj je djetetu, kroz razvoj, glavni izvor socijalizacije gdje je u počecima razvoja vrlo važna obiteljska kohezija, a kasnije kako dijete raste i kako se mijenja struktura obitelji potrebno je da se obitelj više fokusira na omogućavanje većeg stupnja samostalnosti i autonomije svakom članu (Brajša-Žganec i Hanzec, 2015.). No, postoje različiti čimbenici koji mogu narušiti tu stabilnost obiteljske strukture, a samim time i razvoj djeteta. Pojava čestih sukoba i agresije, hladni i zanemarujući odnosi među članovima, loše roditeljstvo te financijske poteškoće samo su neke od pojava koje stvaraju okruženje u kojem se djetetu ne pruža dovoljno emocionalne topline ni podrške potrebne za pozitivan razvoj (Jakab, 2008.). Primjerice, ekonomski stres značajno utječe na obitelj jer ekonomska moć, odnosno nemoć, određuje različite aspekte života djece, uključujući njihovo zdravlje, emocionalnu stabilnost, školski uspjeh, obrazovni status i sl. (Jakab, 2008.). Najčešći razlog smještaja djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi u ustanove krajem 19.stoljeća bilo je siromaštvo, pogotovo na područjima Bugarske, Rumunjske i bivšim državama Sovjetskog Saveza (Sovar, 2015.). U Hrvatskoj važnost odgoja djece putem institucija proširila se u 20. stoljeću, te se takvim pristupom nastojalo pomoći djeci da zadovolje osnovne razvojne potrebe te spriječiti daljnje zanemarivanje i/ili zlostavljanje koje je dijete doživjelo prije smještaja u ustanovu socijalne skrbi (Sovar, 2015.). No ishodi smještaja djece u domove pokazuju da institucionalizirane okolnosti nisu uvijek imale pozitivan utjecaj na psihosocijalni razvoj djeteta (Sovar, 2015.) stoga je trenutno u Republici Hrvatskoj u tijeku proces deinstitutionalizacije i transformacije domova socijalne skrbi. Cilj ovog rada je ukazati na neke aspekte odrastanja u ustanovama socijalne skrbi, kako ono može utjecati na kognitivni razvoj, mentalno zdravlje, samopoštovanje, emocije, ponašanje i socijalne vještine

djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Metode koje su korištene prilikom izrade ovog rada obuhvaćaju sistematično istraživanje literature kao što je pregledavanje znanstvenih članaka, knjiga, relevantnih istraživanja i drugih provjerenih izvora.

2. TEORIJE

2.1. Ekološka teorija

Ekološku teoriju razvio je psiholog Urie Bronfenbrenner (1979., prema Ettekal i Mahoney, 2017) kojom nastoji stvoriti sliku o tome kako različiti čimbenici u okolini osobe utječu na njezin razvoj, razvoj koji je složen od niza interakcija između osobe i čimbenika koji se nalaze u bližoj ili daljoj okolini pojedinca te s obzirom na to, čimbenike svrstava u kategorije, odnosno sustave: mikrosustav, mezosustav, egzosustav i makrosustav. Mikrosustav je onaj sustav koji je najbliži djetetu, sustav u kojem dijete ima neposredne kontakte s pojedincima u okolini u koju spadaju obitelj, škola, prijatelji (Ryan, 2012.). Naglašava važnost dvosmjernog procesa interakcije: one interakcije koja se odnosi prema djetetu te ona koju dijete daje prema okolini (Ryan, 2012.). Ovaj oblik interakcije se pojavljuje kroz sve sustave, ali najveći utjecaj ima unutar ovog sustava (Ryan, 2012.). Ono što je relevantno napomenuti za ovaj sustav je važnost uključivanja djeteta u procese unutar njegovog neposrednog okruženja. Uključivanje u školske aktivnosti pokazalo je pozitivan utjecaj na razvitak djeteta, odnosno na pozitivnije socijalne, psihološke i fizičke ishode u životu djeteta (Ettekal i Mahoney, 2017). Utječu na takav razvoj u smislu stvaranja pozitivnih socijalnih odnosa, izgradnju osjećaja pripadnosti i sigurnog okruženja gdje djeca mogu raditi na izgradnji samopouzdanja i što pozitivnije slike o sebi (Ettekal i Mahoney, 2017). Mezosustav predstavlja povezivanje više mikrosustava, odnosno interakcije koje se događaju između više mikrosustava i zapravo mezosustav nam ukazuje na to da ako se nešto događa u jednom mikrosustavu da to nerijetko utječe i na druge mikrosustave djeteta. Primjer takve interakcije bi bio da obiteljski odnosi utječu na napredak djeteta u školstvu (Bronfenbrenner, 1986). Prijašnja istraživanja provedena 30-ih godina prošlog stoljeća ukazivala su na to da su intelektualne sposobnosti djece koje su odrasle u obiteljskim okruženjima, u odnosu na onu djecu koja su odrasla u posvojiteljskim obiteljima, veće (Bronfenbrenner, 1986). No, to nije slučaj ni pravilo unutar svake obitelji s obzirom na to da su kasnija istraživanja

koja su nastojala pronaći povezanost utjecaja obitelji na ishode obrazovanja, ukazala na to da su djeca odrasla unutar institucija imala bolje akademsko postignuće (Bronfenbrenner, 1986). Egzosustav govori u širem utjecaju socijalnih sustava koji nisu u direktnom kontaktu s djetetom, ali iako dijete nije u potpunosti uključeno u te odnose, i dalje postoji značajan utjecaj na sam sustav djeteta (Ryan, 2012.). Također je važna podrška koja se pruža roditeljima tijekom roditeljstva; brojna istraživanja ukazuju na to da su majke koje su imale podršku, prvenstveno od partnera i bliže obitelji, razvijale pozitivniju sliku o roditeljstvu i sam stav prema djetetu, za razliku od majki koje nisu imale nikakav sustav podrške i koje su, nerijetko posljedicom nedostatka podrške, odbacivale dijete te stvarale negativan stav prema majčinstvu (Colletta, 1981., prema Bronfenbrenner, 1986.). Posljednji sustav je makrosustav koji je ujedno i najudaljeniji sustav u odnosu na dijete, koji obuhvaća sve vrijednosti, norme i vjerovanja društva u kojem se nalazi dijete, a one su prikaz kako je društvo organizirano s obzirom na kulturu, religiju i socioekonomski status (Ettedal i Mahoney, 2017). Makrosustav je sustav koji utječe na ostale spomenute sustave, te je taj utjecaj indirektan, ali značajan za sve ostale sustave. Primjer takvog utjecaja je ako se u nekoj kulturi smatra da je ponašanje i odgoj djeteta odgovornost roditelja, posljedicom toga u tom društvu, odnosno u okolini, neće biti puno sustava koji će pomagati roditeljima u odgoju njihovog djeteta te će to onda utjecati na odnose unutar obitelji, odnosno na mikrosustav i na odnose između različitih okruženja, odnosno mezosustav (Ryan, 2012.).

Bronfenbrenner naglašava važnost uzajamne interakcije djeteta s osobama koje su nužne za njegov stabilan razvoj i kritizira nestabilnost koja je danas česta u takvim odnosima posljedicom današnje ekonomije koja ima destruktivnu ulogu u razvoju djeteta. To dovodi do sljedeće činjenice, koja navodi da ako su djetetu odnosi s bliskim i važnim odraslim osobama u njegovom životu narušeni, odnosno djetetov mikrosustav, onda dolazi do toga da dijete traži podršku u drugim područjima svoga života, koja su nerijetko neprimjerena stvarajući promjenu u obrascima ponašanja djeteta kao što je antisocijalno ponašanje, nemogućnost samousmjerenja i nedostatak samodiscipline (Addison, 1992., prema Ryan, 2012.).

Okruženje djeteta koje odrasta u dječjem domu nerijetko uključuje nedostatnu emocionalnu podršku i individualnu pažnju. Emocionalna deprivacija i nestabilni odnosi značajno negativno utječu na djetetov mikrosustav koji je kako je već spomenuto, posebice važan za izgradnju samopouzdanja djeteta (Kusturin, 2020.). Djeca u domovima često su okružena velikim brojem druge djece gdje takvo okruženje može potaknuti razvoj socijalizacije, no također može dovesti i do negativnih ishoda kao što su sukobi među djecom. Također ovisno o pravilima institucije u kojoj se dijete nalazi, može doći i do socijalne izolacije gdje se djecu ograničava da razvijaju kontakte s vršnjacima izvan ustanove (Kusturin, 2020.). Sama kvaliteta pruženih usluga unutar dječjeg doma ovisi o dostupnim resursima uključujući kadrovske stanje ustanove, izmjene djelatnika, brojnosti djece na smještaju u ustanovi, dostupnosti i uključenosti djeteta u socijalne usluge, postojećim zakonskim regulativama i politikama koje reguliraju skrb za djecu, te tako djetetov egzosustav utječe na kvalitetu skrbi i podrške koju dijete unutar doma prima (Kusturin, 2020.).

2.1.1. Bioekološki model

Bronfenbrenner (2007.) je ekološku teoriju proširio bioekološkim modelom kojim je stavio naglasak na iskustvo, naglašavajući kako za ljudski razvoj nisu važne samo objektivne osobine, već kako sama osoba subjektivno doživljava osobine koje posjeduje te unutar ovog modela oba aspekta su jednako bitna za ljudski razvoj. Iskustvo kao takvo odnosi se na skup osjećaja koji mogu nastati u ranom djetinjstvu i okarakterizirati osobu za cijeli život; riječ je o osjećajima koji su međusobno suprotni, kao što su ljubav i mržnja, radost i tuga, a oni su ti koji, iako razvijeni u prošlosti, čine tijek razvoja pojedinca u budućnosti (Bronfenbrenner, 2007.). Ključnu ulogu u razvoju djeteta povezuje se s odnosom koje dijete stvori s majkom, gdje blizak odnos s majkom i razvijena emocionalna povezanost stvaraju mogućnost pozitivnog razvitka djeteta. Kroz takav odnos dijete razvija definiciju sebe koju kasnije internalizira (Bronfenbrenner, 2007.). Primjer utjecaja takvog odnosa može se sagledati kroz perspektivu djeteta koje, ako u svome životu ima odgovarajućeg skrbnika stvorit će sliku o sebi kao osobi koja je vrijedna toga da se netko o njoj brine, dok s druge strane kao je skrbnik neadekvatan, nedostupan, dijete će internalizirati osjećaj bezvrijednosti. Dijete s obzirom na to koja je iskustva stvorilo

unutar odnosa sa bliskim osobama interpretira na situacije s kojima se susreće u okolini, pa tako dijete koje je imalo stabilan odnos s roditeljima stvara sigurnije odnose s drugim osobama, dok dijete koje je imao nestabilan odnos s roditeljima prema drugima stupa sa sumnjom i osjećajem nepovjerenja, pa naposljetku i očekivanjem da će biti odbačeno (Bronfenbrenner, 2007.).

Iskustva djece koja se nalaze na smještaju u dječjim domovima su ključna za psihosocijalni razvoj djeteta. Nerijetko je slučaj da djeca unutar doma stvore osjećaj nesigurnosti, posljedicom uskraćenih stabilnih odnosa s drugim osobama u njihovom životu (Kusturin, 2020.). Iskustva poput nasilja negativno utječu na emocionalni razvoj djeteta gdje može doći do razvoja anksioznosti, depresije i sl. S obzirom na iskustvo ostvareno u domu, djeca formiraju vlastiti identitet i mehanizme preživljavanja kako bi se mogli nositi sa traumama koje su proživjeli. Često ti mehanizmi imaju negativne posljedice na djetetov psihosocijalni razvoj i značajno utječu na njihovo formiranje odnosa sa drugima (Kusturin, 2020.).

2.2. Teorija privrženosti

Sama teorija privrženosti ima različite načine na koje se ona sagledava i sumira. Prvi tko je započeo temu privrženosti u obliku teorije je J. Bowlby, kojeg se još naziva ocem privrženosti. Bowlby je smatrao da privrženost započinje tijekom djetinjstva te da ona ima utjecaje na razvoj čovjeka tijekom cijelog života navodeći kako se dijete rađa s nekoliko sustava kontrole koji su neophodni za preživljavanje (Lee, 2003.). Bowlby je nakon 2. Svjetskog rata provodio istraživanje na djeci koja su bila hospitalizirana, institucionalizirana i odvojena od roditelja te se nakon 2 godine u istraživački tim uključila Mary Ainsworth, koja je također imala značajan utjecaj na razvitak teorije privrženosti (Bretherton, 2013.).

Bowlby je započeo temu separacijske anksioznosti za koju tvrdi da nastaje u situacijama kada se kod dojenčadi i djece aktivira osjećaj bijega, a figura privrženosti u tom trenutku nije dostupna (Bretherton, 2013.). Bowlby je također primijetio da u nekim situacijama djeca ne pokazuju znakove separacijske anksioznosti kada su odvojena od roditelja, čime to odsustvo može ukazivati na samostalnost i neovisnost djeteta o roditeljima, međutim Bowlby smatra da je to oblik obrambenog mehanizma, prikrivajući svoje prave osjećaje. Navodi kako će dijete, ako je voljeno i

sigurno privrženo za roditelje, reagirati na separaciju, ali posljedicom toga kasnije će biti samostalno jer je za vrijeme djetinjstva imalo potrebnu emocionalnu podršku (Bretherton, 2013).

Bowlby je postavio temelje za stvaranje daljnje slike o teoriji privrženosti koju je Ainsworth proširila kroz svoju "Strange Situation" studiju prikazivanjem kako se djeca ponašaju u nepoznatim situacijama, što ukazuje na kakvu vrstu njege pružaju roditelji. Tako je identificirala 3 vrste privrženosti, unutar kojih svaka vrsta ima dva ili više podtipa (Goldberg i sur., 2013). Prva i najčešća je sigurna privrženost koja se odnosi na sigurnost djeteta da u prisustvu majke istražuje svoju okolinu te tijekom toga provjeravaju gdje je majka, kako majka reagira; kada je majka odsutna smanjuju svoja istraživanja te na različite načine, odnosno razine prikazuju svoju uznemirenost (s obzirom na razinu uznemirenosti postoji podjela u podtipove) majčinim odsustvom, ali povratak majke budi pozitivne reakcije (Goldberg i sur., 2013). Sljedeći oblik privrženosti nazvan je izbjegavajućom gdje su djeca nezainteresirana, odnosno reakcije nisu povezane s majčinim odsustvom, također istraživanje okoline ne ovisi o majčinom prisustvu i kada se majka vrati dijete ju ignorira. I treća ambivalentna (rezistentna) privrženost je povezana s djecom koja imaju poteškoća s odsustvom majke, ona postanu ekstremno uznemirena i teško se smire kada se majka vrati (Goldberg i sur., 2013). Ono što razlikuje izbjegavajuću privrženost i reakciju od sigurne privrženosti je sama ta reakcija na povratak majke, gdje je dijete s razvijenom ambivalentnom privrženošću, znatno više uznemireno da ga i sam povratak majke ne uspijeva smiriti, dok kod sigurne privrženosti dijete više reagira na majku i bez oklijevanja prihvaća majčinu utjehu. Također, postoji razlika između djeteta koje ima razvijenu sigurnu privrženost, no na majčin povratak djeluje nezainteresirano, ali bitno je da i dalje na majku reagira u pozitivnom smislu; to je ono što ih razlikuje od djece koja imaju razvijenu izbjegavajuću privrženost. Dakle ono što pomaže u razumijevanju obrazaca ponašanja i povezivanju istih s vrstom privrženosti je način na koji dijete reagira na majčin povratak, bez obzira na razinu uznemirenosti tijekom odsustva majke (Goldberg i sur., 2013). To znači da unutar sigurne privrženosti majka je osoba koja je brižna i pruža osjećaj stabilnosti, dok u izbjegavajućoj majka odbacuje dijete, a u ambivalentnoj često okarakterizirana kao

nekonzistentna u svojoj brizi prema djetetu čime obje privrženosti pridonose ka nestabilnosti u odnosima (Lee, 2003.).

Kako se ti stilovi interpretiraju u dječjoj dobi ovisi uvelike o odnosima unutar obitelji. Istraživanja pokazuju da djeca, koja se često izložena sukobima, nerijetko i zlostavljanju u ranoj dobi, počinju kroz takve odnose interpretirati značenje privrženosti te sama ta djeca, u svojim budućim odnosima, nastave obrascima nasilničkog ponašanja stvarati odnose (Eagan, 2004.). Ako takvi sukobi završe rastavom roditelja, to postaje stresan period za dijete pri čemu je dijete svjesno da obitelj neće više biti zajedno te se može stvoriti negativan utjecaj na privrženost, čak može doći i do odsustva bilo kakvog stila privrženosti (Eagan, 2004.). Postoje različita mišljenja o afektima razvoda i definiranju razvoda kao nečeg pozitivnog ili negativnog, no ono što je važno je da se ne gubi fokus sa djeteta i njegove dobrobiti.

Nema dokaza koji direktno povezuju samu teoriju privrženosti s razvojem djece koja odrastaju u institucijama, ali postoje situacije koje su u skladu s teorijom privrženosti i pretpostavkama utjecaja privrženosti na djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi koja su smještena u domove (McCall, 2013.). Prekid privrženosti između djeteta i njemu bliske i značajne osobe može uzrokovati probleme prilagodbe kod djeteta te istraživanja pokazuju kako postoji povezanost između djece koja dožive prekid privrženosti i mogućnosti razvoja mentalnih poremećaja (Ajduković i sur. 2007.). Djeci koja imaju razvijen poremećaj privrženosti potreban je odgovarajući terapijski pristup od strane značajnih osoba u njihovom životu, a to su za djecu smještenu u domove bez odgovarajuće roditeljske skrbi nerijetko odgajatelji koji bi trebali uzeti u obzir svako dijete individualno, djetetovu obiteljsku pozadinu, tko su njegove figure privrženosti i koji oblik privrženosti imaju razvijen kako bi mogli adekvatno postupati prema djetetu (Ajduković i sur. 2007.). Posljedicom česte izmjene djelatnika unutar institucije koje su smještena djeca te nemogućnosti odgajatelja da se u potpunosti posvete svakom djetetu zbog velike opsežnosti djelovanja na radnom mjestu i nedovoljnom broju zaposlenih, djeca često ne mogu razviti sigurne odnose privrženosti. Stoga, dolazi do situacije u kojoj djeca razvijaju oblik neorganizirane privrženosti posljedicom ne razvijanja jasnih emocionalnih veza, što može rezultirati problemima u ponašanju i emocionalnom razvoju (McCall, 2013.).

No ova teorija je naišla na par kritika. Prvo se kritizira samo testiranje privrženosti kroz Strange situations navodeći da se privrženost ne može definirati samim odlaskom i ulaskom majke u prostoriju i reakcijom djeteta, već je potrebno promatrati komunikaciju majke i djeteta tijekom prirodnih, nestresnih situacija (Lee, 2003.). Nadalje, djeca ne moraju biti privržena samo prema majci, nego prema i drugim osoba u njihovoj okolini i samim time privrženost prema njima može se razlikovati od privrženosti prema majci (Lee, 2003.). Također, kritika se odnosi i na ostvarivanje stilova privrženosti kod djece u institucionalnom okruženju, gdje istraživanja kao što je istraživanje Kreppnera i suradnika (2007), ukazuju da često negativni čimbenici u institucionalnom okruženju mogu imati negativan efekt na dijete prije nego što je ono moglo razviti siguran oblik privrženosti s djelatnicima unutar institucije (McCall, 2013.).

2.3.Simbolički interakcionizam

Simbolički interakcionizam je teorija koja nam pruža proučavanje društva i njegovo razvijanje koje se ostvaruje kroz interakciju među osobama. Takav tip perspektive na odnose razvio se tijekom dvadesetog stoljeća, a najveći značaj je pridonio filozof George Herbert Meadov (Carter i Fuller, 2015.). Prije pojave simboličkog interakcionizma, fokus na odnose u društvu ostvarivao se na makrorazini, odnosno promatrao se utjecaj institucija i društvenih struktura koje su značajno ograničavale djelovanje pojedinaca. Takav oblik djelovanja može se nazvati djelovanjem „odozgo prema dolje“, dok je simbolički interakcionizam pokušao staviti fokus na mikrorazine objašnjavajući funkcioniranje društva kao skup međuljudskih odnosa i tako stvoriti princip djelovanja „odozdo prema gore“ (Carter i Fuller, 2015.).

Ono što Meadov (Mardon i sur., 2021) želi istaknuti je mogućnost pojedinca da upravlja svojim svijetom; osoba upravlja svojim postupcima i svjesna je njih. Naime, mi kao pojedinci naginjemo ga interakcijama, a zajedno kroz komunikaciju stvaramo simbole koje odobravamo, koristimo i katkad redefiniramo te se, kroz takav proces, interakcija definira kao promjena međusobnog tumačenja (Mardon i sur., 2021). Ono što je također važno u interakciji jest kontekst situacije u kojoj se osoba nalazi, tako da se ne stavlja fokus samo na objekt ili ideju već je važno pod kojim uvjetima komunikacija nastaje (Mardon i sur., 2021). Ono što je u fokusu simboličkog

interakcionizma je preuzimanje uloga gdje pojedinac s obzirom na ulogu koju preuzme, nastoji identificirati koji su to obrasci ponašanja koji su povezani s tom ulogom; a drugi aspekt koja je u fokusu je stvaranje same uloge, u kojoj pojedinac aktivno prakticira određena ponašanja koja stvaraju određenu ulogu (Mardon i sur., 2021). Djeca već u ranim periodima razvoja unutar igra preuzimaju uloge za koje često ne razumiju razloge preuzimanja, a kasnije kako se razvijaju, razvija se i igra unutar koje razumiju razloge svojih ponašanja i mogu efektivno kopirati određena ponašanja, jezik i društvene konvencije (Mardon i sur., 2021). Tako se i samopoštovanje u obitelji gradi na temelju dobre i pozitivne komunikacije među članovima obitelji. Nerijetko se događa da loši odnosi dovode do loših psihičkih stanja među članovima obitelji i mogućih loših obrazaca ponašanja kao što je nasilje (Mardon i sur., 2021).

Što se tiče ove teorije i odnosa, obitelj unutar ove teorije zauzima posebno mjesto smatrajući kako se identitet i samopoimanje osobe ostvaruju kroz interakcije među članovima obitelji (Mardon i sur., 2021). Postoji obiteljski identitet s obzirom na ulogu koja se obavlja pa se tako netko od supružnika može naći u ulozi financijske potpore ili npr. istraživanja pokazuju da u situacijama u kojima su oba roditelja zaposlena, majka preuzima veću odgovornost za brigu o djeci. Kao što je navedeno, sve ovisi o tome o kojem kontekstu je riječ i iz kojeg pogleda sagledavamo obitelji, pa će se u skladu s time pojaviti i uloge (Mardon i sur., 2021). Djeca koja odrastaju u domovima također izgrađuju svoj identitet na temelju položaja kojeg preuzimaju u društvu, što je ponekad izazovno uzimajući u obzir da većina njih nema izrađene kvalitetne odnose s roditeljima koji su ključne figure u formiranju identiteta djeteta (Kusturin, 2020.). Zbog odsutnosti roditeljske brige ili posljedice same traume koje je dijete doživjelo prije dolaska u dom, proces identifikacije s roditeljima je otežan te mogu nastati poteškoće u preuzimanju zdravih uloga u društvu (Kusturin, 2020.). Ono što može pomoći djetetu ka izgradnji pozitivnog identiteta je stvaranje kvalitetnih odnosa s odgajateljima. Interakcije između djece i odgajatelja imaju ključnu ulogu u emocionalnom i socijalnom razvoju djece. Razvijanjem kvalitetnih i stabilnih odnosa s odgajateljima smanjuje se mogućnost razvijanja negativnih ishoda skrbi kao što su problemi u ponašaju djeteta (Kusturin, 2020.).

Na istraživanju koje se provodilo na djeci osnovnoškolskog uzrasta, proučavao se utjecaj roditeljskih izjava na samopouzdanje i samopoimanje djece, gdje se ustanovila povezanost između tih konstrukata. Ustanovljeno je da izjave poput pohvala i pružanje podrške ostvaruju bolje samopoimanje kod djece kao što su emocionalno stanje ili opća slika o sebi, što pruža podršku onome što model simboličkog interakcionizma zastupa (Burnett, 1996). S obzirom na situaciju u kojoj se dijete nalazi, ljudi u životu djeteta imaju različita očekivanja kako bi se trebalo ponašati jer su ta očekivanja temeljena na specifičnim ulogama i identitetima; u školi je dijete učenik, kod kuće član obitelji i slično (Stryker, 1959.). Kroz takve procese dijete uči preuzimati različite uloge što mu omogućava da promatra i procjenjuje svoje ponašanje iz različitih perspektiva. Posljedicom toga, dijete razvija pojam o tome tko je ono (identitet) i kako bi se trebalo ponašati u skladu s tim identitetom te je to ono što pomaže djetetu da se prilagodi različitim društvenim situacijama i ulogama u kojima se može naći tijekom života (Stryker, 1959.).

3. INSTITUCIONALNA SKRB ZA DJECU

3.1. Povijest i razvoj institucionalne skrbi

Najraniji zapisi o ustanovljenoj javnoj skrbi za djecu proizlaze iz 1660. godine kada je u Americi, u New Yorku dijete ostalo bez oba roditelja te tako bilo smješteno u "Kuću siročadi", no podaci o samoj kući su poprilično nepotpuni. Tijekom 18. stoljeća pojavljuju se prvi pravi oblici institucionalne skrbi; to su bila sirotišta koja su nastala kao dio izvanrednog pokreta za osnivanje bolnica (Radbill, 1976.).

Britanska kolonija je, svjesna činjenice da postoje osobe u potrebi kao što su bolesni, stariji nemoćni i siromašni, počela graditi prihvatilišta (almshouse) kako bi smanjili troškove javne pomoći. Ideja prihvatilišta je bila da unutar njih osposobe osobe za rad, no kako su većinu osoba, koje su se nalazile u prihvatilištu, činile osobe s invaliditetom, bolesni, nemoćni, mentalno zaostali, napuštena djeca i trudnice, takav oblik stvaranja radno aktivnog stanovništva unutar ovih prihvatilišta bio je neostvaren (Radbill, 1976.). S obzirom na to da su ove skupine ljudi zahtijevale medicinsku pomoć, u Americi su u 18. stoljeću uspostavljene prve ustanove koje su

nudile stacionarnu njegu gdje su se prvenstveno liječila napuštena djeca i bolesna djeca siromašnih. Tako dakle, prihvatilišta nisu imale puno toga za ponuditi u smislu pomoći djeci koja su bila napuštena i bez skrbnika te su ta djeca bila zbrinuta putem udomiteljskih obitelji (Radbill, 1976.).

U 18. stoljeću u francuskom naselju New Orleans, siročad su bila zbrinuta od strane časnih sestara. Nakon masakra koji su 1730. godine počinili Natchez Indijanci, djeca koja su ostala bez roditelja bila su smještena u samostan (Radbill, 1976.). Ovo sirotište, koje je radilo prema tradiciji svetog Vincenta de Paula, bilo je podržano od strane ursulinske zajednice i države. Najstarije sirotište u Sjedinjenim Državama je Bethesda Orphan House, osnovano 1738. godine u Savannahu, Georgija, od strane engleskog evanđelista Georgea Whitefielda. Whitefield je uspio spojiti društvene moralne obveze prema siromašnoj djeci s njegovim kalvinističkim uvjerenjima i ekonomskim mogućnostima koje je donijela industrijska revolucija, čime je osigurao sredstva za podršku sirotišta, čak i od poznatih osoba poput Benjamina Franklina. Ova institucija je značajna jer je uspješno integrirala brigu o siročadi s društvenim, religijskim i ekonomskim ciljevima, što joj je omogućilo da opstane i funkcionira kroz razne izazove tog vremena (Radbill, 1976.).

Institucionalizacija djece u Europi započinje tijekom razdoblja industrijalizacije i urbanizacije krajem 19. stoljeća, kada se mnoge obitelji nisu uspjele prilagoditi novim okolnostima i zadržati svoju temeljnu ulogu. Najčešći razlog same institucionalizacije bilo je siromaštvo pogotovo na područjima Bugarske, Rumunjske i bivšim državama Sovjetskog Saveza (Sovar, 2015.). Pored siromaštva, pojavljuju se i drugi razlozi za institucionalizaciju djece. Djeca s teškoćama u razvoju smještena su u ustanove kako bi im se osigurala odgovarajuća skrb. Nadalje, zbog srama roditelja, zbog razvojnih poteškoća njihovog djeteta, nerijetko se događalo da je napuštanje djeteta od strane roditelja bio razlog zbog kojeg su ta djeca bila smještena u institucije (Sovar, 2015.).

Prvi dječji domovi u Hrvatskoj osnovani su 1835. godine u Požegi, 1870. u Osijeku i u Zagrebu 1888.; domovi su kroz povijest mijenjali svoja imena i lokacije, ali skrb za djecu ostala je njihova primarna funkcija (Branica, 2006.). Osim dječjih domova, na hrvatskoj obali osnivala su se i dječja oporavišta, posebna vrsta ustanova za djecu.

Zabrinutost za dječje zdravlje, visoka smrtnost zbog loših životnih uvjeta, neadekvatne prehrane te bolesti poput tuberkuloze, potaknuli su osnivanje ovih oporavilišta na moru (Branica, 2006.). Smatralo se da će se anemična i oslabljena djeca oporaviti tijekom boravka na moru, zahvaljujući kupanju i sunčanju. Dva najpoznatija oporavilišta bila su smještena u Selcima i na otoku Lokrumu kraj Dubrovnika (Branica, 2006.). U oporavilište u Selcu dolazila su djeca iz Zagreba koja su imala najugroženije zdravstveno stanje te su to najčešće bila djeca iz siromašnih obitelji koja su u oporavilište smještena preporukom liječnika, dok su u oporavilištu na Lokrumu bila smještena djeca koja su naginjala ka tuberkuloznom oboljenju ili već boluju od tuberkuloze (Branica, 2006.).

Prije nego što je država preuzela vlasništvo nad domovima, Katolička crkva je bila ta koja se brinula o siromašnoj djeci unutar svojih samostana. Također su, časne sestre djelovale unutar domova koji su navedeni te unutar oporavilišta. Osnovale su i Popravni dom za poodrasle dječake 1939.godine u Jastrebarskom (Petešić, 1990. prema Branica, 2006.).

Tako se i u 20. stoljeću na području Hrvatske isticala važnost djece za društvo i obvezu društva i države da im pruže adekvatnu skrb u publikacijama kao što je "Narodni podmladak" koju su činili radovi Josipa Šilovića, Slobodana Vidakovića i Milice Trbojević (Branica, 2006.). Autori su, osim zahtjeva za jačom državnom intervencijom u skrbi za djecu, iznosili brojne ideje o organizaciji te skrbi, koristeći primjere iz inozemstva. Dr. Šilović je, primjerice, predstavljao Kraljevinu SHS na Drugom međunarodnom kongresu za zaštitu djece 1921. godine u Belgiji. Godine 1922. objavio je knjižicu "Zaštita djece: sadašnje stanje i pogledi u budućnost" u kojoj je detaljno izvijestio o događanjima na Kongresu i iskustvima drugih zemalja poput Amerike, Belgije, Francuske i Italije (Branica, 2006.). Također je držao predavanja i pisao publikacije u kojima je uspoređivao zakonske odredbe i iskustva drugih zemalja. U časopisu "Narodna zaštita" tijekom 1929. godine objavljeni su prikazi međunarodnih skupova i kongresa na temu socijalne zaštite, uključujući pitanja kazne i socijalne pomoći. Autori su smatrali da je rješenje problema osnivanje različitih ustanova za djecu te preventivne intervencije koje bi pomogle siromašnim

obiteljima i zaposlenim majkama, poput osnivanja jaslica i savjetovališta za trudnice (Šilović, 1915. prema Branica, 2006.).

No, nakon procesa institucionalizacije dolazi i do procesa deinstitutionalizacije koji započinje u zapadnoj Europi 50-ih do 80-ih godina 20. stoljeća. Svrha deinstitutionalizacije nije zatvaranje ustanova koje pružaju socijalne usluge već je ono oblik preventivnog djelovanja kako bi se u zajednici povećao i ojačao broj socijalnih usluga kao oblika podrške koji se pruža stanovnicima zajednice, kako bi se smanjila vjerojatnost za izdvajanje djece iz obitelji (Sovar, 2015.). Primjeri takvih oblika preventivnih programa su kreiranje novih oblika alternativne skrbi za djecu, analiza institucija kako bi se smanjio broj nepotrebnih ulazaka djece u institucije (Sovar, 2015.). U Hrvatskoj deinstitutionalizacija započinje ranih 2000-tih godina 21. stoljeća, koja je u fokus stavila ostvarivanje neinstitutionalnih okolnosti unutar dječjih domova kroz poboljšanje skrbi u domovima, poštivanje dječjih prava i njihovih individualnih potreba jer programi koji bi trebali djelovati preventivno za procese izdvajanja korisnika iz vlastitih obitelji u Hrvatskoj, nisu bili dovoljno razvijeni (Sovar, 2015.). Hrvatska trenutno kako bi ojačala proces deinstitutionalizacije i transformacije domova ka pružanju usluga izvaninstitutionalnih socijalnih usluga nudi usluge boravka, organiziranog stanovanja, savjetovanja i pomaganja kao oblika stručne pomoći i podrške biološkim i udomiteljskim obiteljima i uslugu rane intervencije stručne pomoći kada je utvrđeno da postoji određeni rizik.¹

3.2. Zakonski okvir prava djece

Prema Obiteljskom zakonu (NN 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23, čl. 84) osobna prava djeteta odnose se na pravo djeteta na skrb za život i zdravlje, pravo na suživot i ostvarivanje osobnih odnosa s roditeljima te pravo i sigurnost odgoja u obitelji. Što se tiče roditelja potrebno je da pružaju roditeljsku skrb koja je u skladu s djetetovim razvojnim potrebama i mogućnostima (NN 103/2015, 98/2019, 47/2020, 49/2023,

¹ *Deinstitutionalizacija i transformacija domova za djecu i mladei* <https://mrosp.gov.hr/istaknute teme/obitelj-i-socijalna-politika/obitelj-12037/djeca-i-obitelj-12048/deinstitutionalizacija-i-transformacija-domova-za-djecu-i-mlade-12058/12058> pristupljeno 31.8.2024.

156/2023, čl. 92), a sama roditeljska skrb se odnosi na zdravlje, razvoj, njegu, odgoj i obrazovanje djeteta, ostvarivanje osobnih odnosa s djetetom te zastupanje djetetovih prava i interesa (NN 103/2015, 98/2019, 47/20, 49/23, 156/2023 čl. 93).

Konvencija o pravima djeteta je usvojena 1989. godine od strane Ujedinjenih naroda te je Hrvatska danom osamostaljenja, 8. listopada 1991. godine, postala strankom Konvencije o pravima djeteta. Konvencija zastupa prava djece kao što su pravo na obrazovanje, zdravstvenu skrb, hranu, igru, zaštitu, te naglašava važnost kako su sva ta prava jednako važna (UN, 1989.). Djetetu je potrebno osigurati zadovoljavanje temeljnih potreba za život te ima pravo na zaštitu od zloporabe, zapostavljanja i izrabljivanja. Konvencija ovim putem ne želi negirati ili smanjiti ulogu roditelja, već naprotiv naglašava da roditelji imaju pravo i odgovornost brinuti se za svoje dijete i odlučivati o najboljem interesu djeteta. Imajući na umu dobrobit djeteta konvencija obvezuje države članice da poduzmu sve mjere zaštite koje su potrebne kako bi zaštitile dijete od bilo kakvog oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja, te država mora preuzeti odgovornost brige o djetetu ako zbog dobrobiti djeteta ono ne može ostati u obiteljskoj sredini (UN, 1989.).

Nacionalni plan za prava djece u RH 2022-2026. je plan Hrvatske osmišljen u korist zaštite prava djece koji ima posebne ciljeve kao što su suzbijanje diskriminacije i socijalne isključenosti djece unutar kojeg žele djeci, kojima prijeti socijalna isključenost ili su socijalno isključena, omogućiti što dostupnije socijalne usluge, kako bi se tako zaštitilo mentalno zdravlje djece te povećala psihološka otpornost (Nacionalni plan za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2022.-2026.godine, 2022.). Za poseban cilj navode i zaštitu djece od različitih oblika nasilja kroz pružanje podrške djeci žrtvama obiteljskog nasilja, djeci žrtvama i svjedocima kaznenih djela te provođenje preventivnih programa različitih oblika ovisnosti. Ono što plan zastupa jest ostvarivanje pravosuđa koje prilagođeno djeci tako što će se educirati pravnike na poslovima za djecu i obitelj u zavodima za socijalnu skrb te će se unaprijediti sam rad sudskih odjela koji su specijalizirani za obiteljske predmete (Nacionalni plan za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2022.-2026.godine, 2022.).

3.3. Usluga smještaja i organiziranog stanovanja za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi u Hrvatskoj

Prema Zakonu o socijalnoj skrbi u Hrvatskoj (NN 18/2022, 46/2022, 119/2022, 71/2023, 156/2023, čl.109) uslugom smještaja korisniku se omogućava da zadovolji osnovne potrebe i ostvari intenzivnu skrb koju nije bilo moguće osigurati unutar obitelji. Usluga smještaja je socijalna usluga stanovanja koja pruža stalnu stručnu i drugu pomoć i potporu u osiguravanju osnovnih životnih potreba tijekom svih dana u tjednu ili tijekom pet radnih dana. U aktivnosti koje se obavljaju unutar smještaja pripada i priprema korisnika za povratak u vlastitu obitelj, udomiteljsku obitelj, priprema za samostalan život i priprema djeteta za posvojenje. Uslugu smještaja mogu pružati domovi socijalne skrbi, udruge, vjerske zajednice, fizička osoba kao obrtnik i udomiteljske obitelji (NN 18/2022, 46/2022, 119/2022, 71/2023, 156/2023, čl.111, čl. 162), a ona se pruža u situacijama u kojima je ugrožen život, zdravlje i dobrobit djeteta bez odgovarajuće roditeljske skrbi i ostalim korisnicima navedenim u Zakonu socijalne skrbi kada je riječ o kriznim situacijama (NN 18/22, 46/22, 119/2022, 71/2023, 156/2023, čl.112). Usluga smještaja se djetetu bez odgovarajuće roditeljske skrbi može priznati i u situacijama kada mu skrb nije osigurana unutar vlastitog doma niti se može osigurati putem pružanja drugih socijalnih usluga u udomiteljskoj obitelji te u tom slučaju dijete ostaje na smještaju sve dok za to traje potreba, a najdulje do 26. godine života (NN 18/2022, 46/2022, 119/2022, 71/2023, 156/2023, čl.116).

Prema Zakonu o socijalnoj skrbi (NN 18/2022, 46/2022, 119/2022, 71/2023, 156/2023, čl. 107) organizirano stanovanje je također socijalna usluga koja se priznaje djetetu bez odgovarajuće roditeljske skrbi ili mlađoj punoljetnoj osobi. Organizirano stanovanje (NN 18/2022, 46/2022, 119/2022, 71/2023, 156/2023, čl. 106) označava uslugu stambenog stanovanja uz stalnu ili povremenu stručnu i drugu pomoć i potporu u osiguravanju osnovnih životnih potreba te socijalnih, radnih, kulturnih, obrazovnih rekreacijskih i drugih potreba radi uspostavljanja i održavanja njihovih socijalnih uloga, izjednačavanja njihovih mogućnosti, poboljšanja kvalitete života, poticanja aktivnog i samostalnog življenja te socijalnog uključivanja, ovisno o potrebama korisnika. Unutar jedne stambene jedinice moguće je pružati uslugu organiziranog stanovanja za najviše osam korisnika (NN 18/2022, 46/2022,

119/2022, 71/2023, 156/2023, čl. 106). Tu uslugu pružaju pružaju domovi socijalne skrbi, udruge i vjerske zajednice (NN 18/2022, 46/2022, 119/2022, 71/2023, 156/2023, čl.108, čl. 162).

Dom za djecu i mlade punoljetne osobe bez roditelja ili bez odgovarajuće roditeljske skrbi

Institucijska skrb u domovima i drugim pravnim osobama razumijeva pružanje usluga stalnog i tjednog smještaja u sklopu kojeg se korisnicima osigurava stanovanje, prehrana, njega i briga o zdravlju, odgoj i obrazovanje, psihosocijalna rehabilitacija, organizirano provođenje slobodnog vremena i drugo².

Prema podacima iz Godišnjeg statističkog izvješća o domovima i korisnicima socijalne skrbi 2022. godine, trenutno postoji 113 državnih i nedržavnih domova koji pružaju usluge djeci bez odgovarajuće roditeljske skrbi, mladež s poremećajima u ponašanju, djecu s teškoćama u razvoju, odrasle osobe s invaliditetom, i psihički bolesne odrasle osobe. (Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike, 2022.) S obzirom na osnivače, postoje državni domovi i domovi drugih osnivača kao što je Caritas. Prema podacima iz već navedenog izvješća, 72 su državni domovi od čega čine 15 za djecu i mladež bez odgovarajuće roditeljske skrbi s 942 korisnika, 22 nedržavna doma od kojih su 3 za djecu i mladež bez odgovarajuće roditeljske skrbi s 240 korisnika i 19 domova osnovani od drugih pravnih osoba od kojih je 6 za djecu i mladež bez odgovarajuće roditeljske skrbi sa 164 korisnika (Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike, 2022.).

Kada je riječ o oblicima skrbi, također postoje oni koji su nalik obitelji, a primjer takvog oblika skrbi je SOS-dječje selo. SOS-dječje selo je oblik skrbi koji se pruža djeci bez adekvatne roditeljske skrbi nastojeći naglasiti važnost kvalitetne i rane intervencije koja će omogućiti djeci što bolje ishode (SOS-DSH.HR, 2024.). SOS-dječje selo je oblik pružanja alternativne skrbi kao tip obiteljske skrbi za djecu

² Odluka o Planu deinstitucionalizacije i transformacije domova socijalne skrbi i drugih pravnih osoba koje obavljaju djelatnost socijalne skrbi u Republici Hrvatskoj 2011.-2016.(2018.)
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_03_36_829.html pristupljeno: 7.7.2024.

predškolskog i školskog uzrasta, gdje se djeci pruža kvalitetno školovanje, higijenska njega, razvoj socijalnih i emocionalnih vještina te se stvara zajedništvo u obliku SOS-obitelji unutar koje se nastoji ostvari načelo da dijete odrasta u seoskom okruženju s drugom djecom koja su na smještaju i/ili braćom i sestrama te sa SOS majkom (SOS-DSH.HR, 2024.). Djeca zajedno sa SOS majkom žive u jednoj od SOS kuća. Pristup dječjeg sela temelji se na suosjećajnosti, stvaranja okruženja unutar kojeg djeca mogu ostvariti svoje potencijale (SOS-DSH.HR, 2024.). U Hrvatskoj postoje dva SOS dječja sela u Lekeniku i Ladimirevcima unutar kojih se nalazi ukupno 240 djece. Nakon što se ustanovi da se dijete dovoljno osamostalilo prelazi u program za mlade SOS Zajednice; nalaze se na području Osijeka, Zagreba i Velike Gorice te svojim postupanjem koje je nalik maloj domskoj zajednici, omogućavaju podršku mladima da završe školovanje te da se zaposle (SOS-DSH.HR, 2024.).

3.4. Razlozi izdvajanja djece iz obitelji

Kao što je već spomenuto, jedan od značajnih faktora smještaja djece u institucionalnu skrb je siromaštvo. U zemljama koje prolaze kroz ekonomsku tranziciju, zabilježen je porast institucionalne skrbi zbog povećanja nezaposlenosti, migracija radi posla, raspada obitelji i jednoroditeljskih obitelji pa se tako roditelji, osobito samohrani roditelji i oni s velikim, neplaniranim obiteljima, teško nose s izazovima koje donosi siromaštvo (Browne, 2009). U Europi je primijećena povezanost između niskih izdataka za zdravstvene i socijalne usluge te velikog broja napuštene djece i djece na smještaju u institucijama. Nedostatak odgovarajućih zdravstvenih i socijalnih usluga roditeljima dodatno otežava mogućnost da se nose s problemima i predstavlja veći rizik za izdvajanje djece iz obitelji i smještanje u alternativnu skrb (Browne, 2009).

No, veza između dječjeg siromaštva i institucionalne skrbi nije jednostavna jer i dalje postoje djeca koja žive u institucijama koje pružaju roditeljsku skrb iako se nalaze u ekonomski razvijenim zemljama (Browne, 2009). Ono što je važno naglasiti je da su u razvijenijim zemljama sustavi zaštite djece razvijali brže nego u nerazvijenim zemljama, te se uz to takav sustav brže razvijao od onog kojim bi se djeci pružala alternativna skrb koja je temeljena na obitelji. Posljedicom toga došlo je do situacija

u kojima se često djecu smještalo u institucije, ne razmišljajući o mogućnosti da se dijete smjesti kod bliže rodbine. Ovakvo postupanje i intervencija može dodatno pogoršati učinke zlostavljanja i zanemarivanja koje su djeca već iskusila, što može povećati njihovu patnju i štetu nanесenu njihovom razvoju (Browne, 2009).

Vjerojatnost da će dijete biti smješteno u ustanovu, povezano je kako istraživanja pokazuju i s osobnim karakteristikama djeteta; npr. djeca iz etničkih manjina i djeca iz jednoroditeljskih ili razvedenih obitelji su prekomjerno zastupljena u ustanovama alternativne skrbi (Browne, 2009).

U Hrvatskoj najčešći razlog izdvajanja djece jest zanemarivanje djece (Ajduković i sur. 2005.). Postoje različiti oblici zanemarivanja kao što je fizičko zanemarivanje, koje se odnosi na nezadovoljavanje osnovnih životnih potreba kao što su hrana, higijena i medicinska njega, dok se psihosocijalno zanemarivanje tumači kao nedovoljno poticanje emocionalnog i kognitivnog zdravlja (Sand i sur., 2024.)

4. PSIHOLOŠKI I SOCIJALNI UČINCI INSTITUCIONALIZACIJE

4.1. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na kognitivni razvoj djeteta

Jean Piaget, švicarski psiholog, istraživao je kako djeca razmišljaju i konceptualiziraju svijet oko sebe, odnosno kako se mišljenje i razumijevanje razvijaju kod djece od rođenja do mladenačke dobi (Pakpahan i Saragih, 2022.). To je nastojao istražiti pažljivo promatrajući ponašanje i reakcije vlastite djece te je ustanovio da u procesu kognitivnog razvoja postoje 4 faze. Prva faza je senzomotorička faza od rođenja do 2. godine života djeteta koja obilježava važan značaj osjetila vida, sluha, kretanja, dodirivanje, isprobavanja i sl. Kroz razvoj u ovoj fazi, dijete prelazi iz biološkog bića ka psihološkom te tada počinje shvaćati da objekti i ljudi postoje čak i kada ih ne može vidjeti, čuti ili dodirnuti što je značajno za kognitivni razvoj jer dijete počinje shvaćati kako svijet funkcionira, kroz direktna iskustva i interakcije s okolinom (Pakpahan i Saragih, 2022.). Druga faza, predoperacijska faza, u dobi od 2. do 7. godine djetetova života, kada djeca razvijaju

razne vještine, ali u ovoj fazi dijete još nije sposobno za stvaranje mentalnih operacija za koje je potrebno logično razmišljanje. No, ono što je značajno je da vještine i razumijevanja koja su razvijena u ovoj fazi pomažu djetetu da u kasnijim fazama posjeduje sposobnost za obavljanje složenijih mentalnih operacija (Pakpahan i Saragih, 2022.). U sljedećoj fazi konkretnih operacija, u dobi od 7 do 11 godina, djeca razvijaju sposobnosti racionalnog razmišljanja, ali su još uvijek usredotočeni na konkretne objekte, stoga im sposobnost apstraktnog i hipotetičkog razmišljanja još nije razvijena. Ta sposobnost se razvija u formalno operacijskoj fazi nakon što dijete navrši 11 godina, što omogućava djetetu da analizira i rješava probleme na organiziran i logičan način (Pakpahan i Saragih, 2022.).

S obzirom na navedene faze i važnost pozitivnog razvoja svake faze, važno je da djeca u okruženju djeteta to može omogućiti. Kada govorimo o obiteljskom okruženju, ako je riječ o roditeljima koji ne ispunjavaju potrebe svoje djece, može doći do zanemarivanja, gdje roditelji ne reagiraju na signale koje dijete šalje kada treba pažnju, brigu ili pomoć. Zanemarivanje može nastati kada roditelji ne poštuju signale koje šalju djeca pa dolazi do pogrešne interpretacije signala, zatim realizacije roditelja da treba reagirati, ali ne zna kako i slične situacije (Hildyard i Wolfe, 2007.). Razlika između roditelja koji zanemaruju i onih koji ne zanemaruju djecu primjećuje se i u stavu koji roditelji imaju prema djetetu i njegovom razvoju. Zanemarujući roditelji često imaju manje pozitivne stavove prema svojoj djeci, a zbog ograničenog znanja o odgoju nerijetko imaju nerealna ili negativna očekivanja od svoje djece, postavljajući im zahtjeve ili naredbe koje djeca nisu sposobna razumjeti ili ispuniti (Hildyard i Wolfe, 2007.). Primjerice, u situacijama u kojima dijete pokazuje interes za određeni objekt, ako roditelj ne primijeti zainteresiranost i ne potiče ga na interakciju, može doći do značajnih razvojnih kašnjenja (Hildyard i Wolfe, 2007.).

Psihosocijalno zanemarivanje se može primijetiti kod djece koja odrastaju u institucijama zbog velikog broja djece kod koje, iako imaju zadovoljene osnovne potrebe kao što su hrana i higijena, psihosocijalni razvoj zaostaje zbog nedovoljnog broja nezaposlenih osoba unutar institucija, pa je pružanje individualne pažnje i emocionalne podrške otežano (Sand i sur., 2024.). Kada govorimo o psihosocijalnoj

deprivaciji, potrebno je uzeti u obzir dob djeteta jer je prema brojim istraživanjima ustanovljeno da nedostatak emocionalne podrške i podrške u učenju u ranom djetinjstvu može imati značajan deficit u kognitivnom razvoju. To je posljedica plastičnosti mozga u prvim godinama života koji se tada značajno fokusira na okolinu i na podražaje koje prima iz nje, a koja mu omogućuje stvaranje novih vještina. Negativni podražaji mogu značajno naštetiti strukturi mozga, pa i tako negativno utjecati na razvoj kognitivnih sposobnosti (Sand i sur., 2024.).

Ranija istraživanja iz 50-ih godina 20. stoljeća ukazuju na to da djeca koja su odrastala u institucijama, u prve tri godine života, pokazuju značajne intelektualne zaostatke tijekom adolescencije te tvrde kako rano odrastanje u institucijama može naškoditi djetetovom razvoju u tolikoj mjeri da se taj kognitivni deficit ne može popraviti kasnijom promjenom okruženja koje je više nalik obitelji koja je okružena podrškom (MacLean, 2003.). No, takav pogled na utjecaj rane institucionalizacije kao glavnog čimbenika koji loše utječe na kognitivni razvoj naišao je na kritike. Brojni stručnjaci su smatrali da su razlog za takav zakašnjeni razvoj i loši uvjeti koje pruža institucija (MacLean, 2003.). Na temelju takve hipoteze, 1970-ih provedeno je istraživanje između dvije grupe djece. Prva grupa su djeca koja su, u prve dvije godine života, bila smještena u institucije koje su pružale visokokvalitetnu njegu: imale su velik broj zaposlenih odgajatelja (razmjer djece i odgajatelja bio je 3:1), djeca su socijalno stimulirana, vođena na različite događaje te im je pružena pažnja i podrška. Navedena grupa djece u istraživanju se uspoređuje s djecom koja su odrastala u obiteljima iz radničke klase. Ustanovljeno je da su djeca koja su bila na smještaju u institucijama, imala malo manji IQ koji je i dalje bio prosječan te također nisu imala nikakve jezične barijere u odnosu na djecu odraslu u obiteljskim okruženjima (Tizard i Rees, 1974. prema MacLean, 2003.)

Novije istraživanje provedeno je uspoređujući kognitivni razvoj eksperimentalne grupe šezdesetogodišnjaka koji su bili institucionalizirani kao bebe 1950-ih te kontrolne grupe šezdesetogodišnjaka koji su u to vrijeme odrastali u obiteljima na istom geografskom području. Istraživanjem je ustanovljeno da su osobe koje su bile smještene u institucije kao bebe, u kasnijem razvoju imale lošije rezultate na kognitivnim testiranjima (Sand i sur., 2024.). Ono što je važno za naglasiti je da su

pri rođenju bebe iz eksperimentalne i kontrolne grupe bile jednake težine što isključuje mogućnost da je na kognitivni razvoj utjecalo nešto tijekom rođenja ili trudnoće. Također, bebe koje su institucionalizirane, bile tamo smještene odmah nakon rođenja tako da se isključuje mogućnost utjecaja roditelja kao posljedica slabije razvijenog kognitivnog stanja (Sand i sur., 2024.). Stoga, zbog navedenih eliminiranih faktora stručnjaci smatraju da su uvjeti u institucijama ti koji utječu na sam kognitivni razvoj djeteta. Najveća razlika, što se tiče kognitivnih sposobnosti, između eksperimentalne i kontrolne grupe je u radnoj memoriji koja omogućava zadržavanje informacija tijekom kraćeg vremenskog perioda. Ovi rezultati su u skladu i s prošlim istraživanjima koja su pokazivala da loši životni uvjeti tijekom djetinjstva značajno utječu na radnu memoriju (Sand i sur., 2024.).

4.2. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na mentalno zdravlje djeteta

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji mentalno zdravlje predstavlja stanje psihičkog blagostanja koje omogućava pojedincima da se uspješno nose sa svakodnevnim stresovima, prepoznaju i koriste svoje sposobnosti, efikasno uče i rade, te aktivno doprinose svojoj zajednici (WHO, 2024.). Postoje različiti čimbenici koji utječu na mentalno zdravlje pojedinca, kao što su obiteljski odnosi, osobine ličnosti, fizičko zdravlje i ostali (WHO, 2024.). Ovisno o navedenim čimbenicima, mentalno zdravlje pojedinca može se razvijati u pozitivnom i negativnom smjeru. Iako su mnogi ljudi otporni na stresove i izazove, određeni nepovoljni uvjeti mogu povećati rizik od razvoja mentalnih zdravstvenih problema. Siromaštvo, nasilje, invaliditet i nejednakost su samo neki od faktora koji mogu značajno ugroziti mentalno zdravlje pojedinca (WHO, 2024.).

U 21. stoljeću poremećaji i poteškoće mentalnog zdravlja postali su ozbiljan društveni problem koji utječe na pojedince svih dobnih uzrasta, uključujući djecu i adolescente. Prema istraživanju koje je provela Wolańczyk (prema Pawliczuk i sur., 2018.) u poljskim osnovnim i srednjim školama, 9.1 % djece i adolescenata u dobi od 12 do 19 godina imalo je ozbiljne mentalne probleme do te mjere da je postajala mogućnost razvijenih mentalnih poremećaja, a 17 % djece i adolescenata pokazivalo je ponašanja koja odstupaju od ponašanja njihovih vršnjaka, što znači da su imali

probleme u ponašanju ili emocionalne probleme (Pawliczuk i sur., 2018.). Rizik od razvoja poremećaja i poteškoće mentalnog zdravlja je posebno visok među djecom koja borave u ustanovama koje osiguravaju smještaj, poput dječjih domova (Pawliczuk i sur., 2018.).

Kroz duži niz godina, velik broj ustanova koje se skrbe o djeci bez roditeljske skrbi nisu pridavale dovoljan značaj mentalnom zdravlju te djece (Solodunova i sur., 2017). Iako su djeca koja su bila smještena u ustanove pokazivala probleme u ponašanju i potrebu za drugačijim tretmanom, često su se takvi obrasci ponašanja pripisivali kao problem djeteta, odnosno da su ti problemi urođeni posljedicom disfunkcionalnih roditelja koji su možda bili ovisnici raznih supstanci ili alkohola, ili su se suočavali sa drugim socijalnim rizicima (Solodunova i sur., 2017). Prvi koraci ka istraživanjima utjecaja nedostatka pažnje i podrške na dijete nastaju 1940-ih kada se ustanovilo da dijete koje ostaje bez majčinske ljubavi i emocionalne podrške može razviti različite probleme u ponašanju, regresiju u razvoju te ozbiljne probleme mentalnog zdravlja (Pawliczuk i sur., 2018.).

1970-ih Tizard i Rees su proveli istraživanje u Velikoj Britaniji nad djecom koja su bila smještena u institucije prije nego što su napunili 4 mjeseca starosti i ostala na smještaju u instituciji najmanje 2 godine te su po istraživanju podijeljena u tri grupe; ona koja su bila posvojena nakon 2 godine, ona koja su vraćena biološkim majkama nakon 2 godine te ona koja su ostala na smještaju u instituciji (Pawliczuk i sur., 2018.). Djeca koja su ostala na institucijskom smještaju pokazivala su značajne razlike u odnosu na ostale grupe zbog značajnih problema u ponašanju, nemogućnosti kontrole bijesa, slabe koncentracije i većeg postotka mentalnih poremećaja (Pawliczuk i sur., 2018.). Istraživanje 1990-ih također u Velikoj Britaniji, povedeno je nad tinejdžerima koji su smješteni u institucijama te nad njihovim vršnjacima koji nisu bili smješteni u institucije kao kontrolna grupa, gdje su rezultati pokazali da je 67% ispitanika iz istraživačke grupe odnosno, tinejdžera iz institucionalnog smještaja, imalo poremećaj ili poteškoće mentalnog zdravlja kao što su poremećaji ponašanja, anksioznosti, depresije, ADHD-a i drugih, dok su oni iz kontrolne grupe, odnosno onih koji nisu bili na institucionalnom smještaju pokazali rezultat od 15% onih koji imaju razvijene poremećaje i poteškoće mentalnog zdravlja

(Pawliczuk i sur., 2018.). U razdoblju od 2007-2011, Pawliczuk je proveo istraživanje u Poljskoj gdje su djeca smještena u dječjim domovima pokazala značajnu razinu poremećaja i poteškoće mentalnog zdravlja kao što su ovisnosti, opozicijski prkosni poremećaj, poremećaj ponašanja, ADHD, adaptivni poremećaji s depresivnim raspoloženjem, PTSP i drugi (Pawliczuk i sur., 2018.).

U Hrvatskoj je provedeno istraživanje 2003. godine gdje se uspoređivalo mentalno zdravlje djece koja žive u vlastitim obiteljima, djece koja žive u udomiteljskim obiteljima te djece koja žive u dječjim domovima (Ajduković i Sladović Franz, 2003.). Rezultati pokazuju da nema statistički značajne razlike između djece koja žive u vlastitim obiteljima i one koja su u udomiteljskim obiteljima, ali djeca koja žive u dječjim domovima pokazuju značajno više internaliziranih (npr. povlačenje, anksioznost, depresija, somatski problemi) i eksternaliziranih (npr. agresivno ponašanje) problema u ponašanju i osjećajima, što ih stavlja pod veći razvojni rizik (Ajduković i Sladović Franz, 2003.). Također je provedeno istraživanje u Hrvatskoj u kojem su sudjelovala djeca iz dječjih domova te djeca koja žive u primarnim obiteljima (Sladović Franz, 2003.). Istraživanje pokazuje kako djeca koja su bila izdvojena iz obitelji i smještena u dom neovisno o tome je su li bila zlostavljena prije dolaska na smještaj, doživljavaju značajno više stresnih i traumatskih situacija od djece koja žive u primarnim obiteljima (Sladović Franz, 2003.). Rezultati su pokazali kako djeca u dječjim domovima pokazuju značajno lošije psihosocijalno funkcioniranje odnosno imaju više problema u ponašanju, izraženiju razinu depresivnih simptoma te značajnije lošiju sliku o sebi. (Sladović Franz, 2003.).

4.3. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na samopoštovanje djeteta

Iako je Abraham Maslow definirao samopoštovanje kao potrebu za poštovanjem, priznanjem i pažnjom, još uvijek nema jedinstvene definicije ovog pojma u psihologiji (Keshky i Samak, 2017.). Postoji opće slaganje među stručnjacima o tome da je samopoštovanje ključno za osobni razvoj i da na njega utječe niz različitih faktora, ali se razlikuju u pogledu temeljne definicije i utjecaja pojedinih elemenata (Keshky i Samak, 2017.). Unatoč nejasnoćama u definiranju, teorija Paula Hewitta o

samopoštovanju je najprihvaćenija; Dio autora smatra da je samopoštovanje individualno uvjerenje koje uključuje samoprocjenu i spoznaju vlastite vrijednosti. Što se tiče djece, definicija njihovog samopoštovanja je još složenija, ali se može sažeti kao razina zadovoljstva ili nezadovoljstva koje dijete osjeća prema sebi (Keshky i Samak, 2017.). Bitno je naglasiti važnost razumijevanja različitih čimbenika koji utječu na razvoj samopoštovanja kod djece kako bi se stvorile strategije za njegovo pozitivno oblikovanje. Ono može biti oblikovano pod utjecajem mnogih faktora, od kojih su neki poznati, ali postoji bezbroj drugih koji također mogu igrati ulogu (Keshky i Samak, 2017.). Zbog toga nije moguće identificirati jedan univerzalan pristup koji bi odgovarao svima. Interakcije koje dijete ima unutar svoje okoline značajno utječu na to kako vidi svoju vrijednost, a u tu okolinu se ubraja dom i sami članovi obitelji, kao i škola te vršnjaci (Keshky i Samak, 2017.). Roditeljstvo je identificirano kao najutjecajniji faktor u ranom razvoju samopoštovanja te svaki od 4 stilova roditeljstva različito utječe na djetetovo samopoštovanje. Istraživanja pokazuju da djeca permissivnih roditelja često imaju najviše samopoštovanje, dok djeca autoritarnih i zanemarujućih roditelja imaju najniže (Keshky i Samak, 2017.).

Obitelj se promatra kao sustav koji mora održavati ravnotežu i prilagoditi se promjenama u životu. Funkcioniranje obitelji uključuje sposobnost rješavanja sukoba, postizanje zajedništva i uspješno održavanje disciplina i pravila unutar obitelji. Također, obitelj se smatra jednim od ključnih izvora za imitiranje i oponašanje opće samoefikasnosti, a obitelji koje pozitivno funkcioniraju primjenjuju stilove roditeljstva koji mogu poticati uvjerenja o samoefikasnosti (Zakiei i sur., 2020.). Stoga, djeca iz funkcionalnih obitelji imaju slobodu govoriti o svojim idejama, stavovima i prijedlozima, a to doprinosi razvoju osjećaja da mogu pronaći rješenja za probleme te da se osjećaju sposobnima i da vjeruju u svoje sposobnosti. U funkcionalnim obiteljima postoji otvorena komunikacija i dijalog, što djeci omogućava da izraze svoje snage i slabosti bez straha. Ova atmosfera potiče ih da rade na svojim slabostima i jačaju svoje snage (Zakiei i sur., 2020.).

Adolescencija je doba u kojem pojedinac tijekom svojeg razvoja postaje svjesniji svojih osjećaja i ponašanja te se nerijetko suočava sa različitim fizičkim, psihološkim

i emocionalnim promjenama. Ono što olakšava adolescentima da savladaju te promjene je njegovo okruženje (Sumathi i Rajeswari, 2022.). U ranim godinama života, djeca najviše uče iz okoline u kojoj odrastaju, a to su najčešće njihovi roditelji i ostali članovi obitelji. Kako djeca odrastaju i ulaze u adolescenciju, počinju sve više komunicirati s vršnjacima i prijateljima koji postaju značajan čimbenik koji utječe na to kako se adolescenti vide i vrednuju (Sumathi i Rajeswari, 2022.). Adolescencija je razdoblje kada mladi postaju svjesniji sebe i kako ih drugi doživljavaju te tijekom teških ili kriznih situacija, ako adolescent nema podršku ili osjećaj vlastite vrijednosti, može se osjećati beznadno ili nemoćno. To je nažalost, čest slučaj adolescenata koji su na smještaju u institucijama.

Prema istraživanju Sumathi i Rajeswari (2022) ustanovljeno je da više od polovice broja djece koja se nalaze u ustanovama ima nisko samopoštovanje koje se odnosi na kompetentnost, opći osjećaj vrijednosti, osjećaj vrijednosti unutar obitelji, tjelesni izgled. Takvi rezultati povezuju se s razvijanjem osjećaja nesigurnosti jer bez podrške i ohrabrenja roditelja, mogu se osjećati nesigurno u svojim sposobnostima i vrijednostima. No, neka istraživanja ukazuju i na drugačije rezultate. Uspoređujući djecu na smještaju u institucijama i djecu koja nisu nikada bila na smještaju, odnosno mlade osobe u dobi od 15 do 18 godina, ustanovljeno je da ne postoji razlika između ove dvije grupe što se tiče samopoštovanja. Takve rezultate objašnjavaju kao činjenicu da su djeca pronašla osobu ili okruženje unutar institucije zbog koje djeca stvaraju osjećaj pripadnosti i stabilnosti (Martins i Neto, 2016.). Ono što razlikuje ove grupe je značajno manja razina „self-concept of competence“ kod djece smještene u institucijama. Ono označava stavove i mišljenja koje pojedinac ima o sebi i svojim sposobnostima i kako vidi svoju vrijednost i ulogu u društvu. Navode kako je „self concept of competence“ povezan s razvijenom otpornošću djeteta, odnosno što je dijete otpornije na stresne i nesvakidašnje situacije tako je i pozitivnija slika o vlastitoj vrijednosti i sposobnostima te se potiče da ustanove razvijaju strategije i mehanizme kako bi poboljšali otpornost kod djece (Martins i Neto, 2016.).

4.4. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na emocije i ponašanje djeteta
Za razliku od mentalnog zdravlja koje označava kognitivne funkcije i sposobnosti osobe da racionalno razmišlja, identificira probleme i nalazi rješenja za njih, emocionalno zdravlje stavlja fokus na sposobnost prepoznavanja vlastitih emocija te emocija drugih, vladanje vlastitim emocijama te preuzimanje odgovornosti za vlastite osjećaje bez prebacivanja krivnje na druge za to kako se pojedinac osjeća. Ono uključuje i pozitivan stav prema sebi i održavanje dobrih odnosa sa drugima što omogućuje pojedincu da razvije sposobnost razumijevanja emocija drugih stvarajući empatiju i sposobnost slušanja. Stoga kada govorimo o emocionalnom zdravlju govorimo o donošenju odluka koje se temelje na osjećajima ili intuiciji te ono pomaže da osoba izrazi kako se osjeća.³

Emocionalna inteligencija odnosi se na sposobnost prepoznavanja, razumijevanja i upravljanja vlastitim emocijama kako bi se donosile bolje odluke i kontrolirala impulzivnost te predstavlja ključnu vještinu koja nam omogućava bolje upravljanje emocijama i ponašanjem, osobito u stresnim situacijama. Ljudi su emocionalna bića te emocije imaju značajan utjecaj na naše stavove, motivaciju, ponašanje i interakcije s drugima (Brown, 2003.). Prema teoriji Daniela Golemana (Brown, 2003.), svaki čovjek ima 2 uma: racionalni i emocionalni. Svaki od njih različito utječe na naše ponašanje i donošenje odluka. Emocije mogu značajno oblikovati naše postupke, osobito u stresnim ili emocionalno intenzivnim situacijama. Za neke ljude, snažne emocije, poput straha, ljutnje ili tuge, mogu djelovati kao okidač za impulzivne postupke i odluke - one koje se donose brzo, bez puno razmišljanja o posljedicama uzrokovane velikim emocionalnim pritiskom (Brown, 2003.). U svakodnevnim, mirnim situacijama, emocije mogu biti korisne jer nam pomažu u donošenju odluka. One nas mogu potaknuti na djelovanje i dati nam intuiciju o tome što je ispravno ili pogrešno na način da se vodimo osjećajem zadovoljstva ili pak nelagodom, koja nas može upozoriti na potencijalnu opasnost (Brown, 2003.). Istraživanja pokazuju kako pojedinci, koji su zbog oštećenja mozga izgubili sposobnost intuitivnog osjećanja emocija, imaju poteškoća u donošenju odluka jer su lišeni emocionalnih signala koji

³ Mindful health solutions-*What is the difference between mental and emotional health?*<https://mindfulhealthsolutions.com/difference-between-mental-and-emotional-health/> pristupljeno 13.8.2024.

obično vode naše odluke. Isto tako, kad smo u intenzivnom emocionalnom stanju, naša percepcija stvarnosti može biti iskrivljena. Daniel Goleman (Brown, 2003.) naziva ovaj fenomen "emocionalnom otmicom" - kada emocionalni um preplavi racionalni um, emocije potpuno preuzmu kontrolu nad našim mislima i postupcima jer su racionalne misli potisnute.

Istraživanja sugeriraju da djeca smještena u institucije „ne pokazuju puno interesa za emocije“ jer osjećaju da nemaju kontrolu nad njima, odnosno ne znaju da su emocije nešto što se može kontrolirati ili promijeniti (Terwogt i sur., 1990.). Također je moguće da ne obraćaju dovoljno pažnje emocijama i posljedicom toga ne razvijaju vještine koje su potrebne za upravljanje njima (Terwogt i sur., 1990.). Stanje u kojem pojedinac vjeruje da nema kontrolu nad situacijama koje mu se događaju i dolazi do pasivnosti i odustajanja od pokušaja da promijeni svoje okolnosti naziva se "naučena bespomoćnost". Koncept naučene bespomoćnosti se javlja kada pojedinci ne vide jasnu povezanost između svog ponašanja i rezultata koje doživljavaju iz okoline (Terwogt i sur., 1990.). Nerijetko je slučaj da su djeca u institucionalnom okruženju često izložena okolinskim čimbenicima, gdje zbog nedostatka stabilnosti i predvidljivosti, ne mogu predvidjeti ili kontrolirati što će se dogoditi na temelju svog ponašanja (Terwogt i sur., 1990.). Stoga, ustanove su te koje uz osiguravanje osnovnih životnih potreba, imaju ulogu i u zaštiti od negativnih utjecaja, stvarajući sigurno okruženje i sprječavajući izlaganje djece delikvenciji devijantnom ponašanju (Elebiary i sur., 2010.).

Istraživanje Elebiary i sur. (2010.) provedeno u Egiptu u kojem su sudjelovali dječaci i djevojčice smješteni u institucije različite dobi, pokazalo je da veći broj problema u ponašanju pokazuju dječaci. Ono što je još ustanovljeno u istraživanju je povezanost duljine boravka u instituciji sa razinom problema u ponašanju, gdje je duži boravak u instituciji označavao veću razinu rizika od trajnih problema u ponašanju. Razlog takvim podacima često se povezuje sa institucijskim okruženjem; istraživanja pokazuju da institucijsko okruženje nije prikladno za razvoj djeteta jer ne pruža istu vrstu emocionalne podrške i stabilnosti kao obiteljsko okruženje (Elebiary i sur., 2010.). Kao što je i prije navedeno, djeca su posebno osjetljiva u prvim mjesecima i godinama života koje su ključne za njihov razvoj te razvoj u toj dobi značajno utječe

na ishode u kasnijim godinama života, stoga ako dijete provede ovo kritično razdoblje u instituciji, umjesto u obitelji, veća je vjerojatnost da će se suočiti s emocionalnim i ponašajnim problemima kasnije u životu (Elebiary i sur., 2010.).

U istraživanju Ajduković i Franz (2005.) koje je provedeno i u Hrvatskoj 2005.godine, su sudjelovala djeca iz svih državnih domova u Hrvatskoj, djeca iz grupnih domova, djeca iz udomiteljskih obitelji i djeca koja žive sa svojim biološkim obiteljima, s ciljem kako bi se usporedili bihevioralni i emocionalni problemi među djecom. Rezultati istraživanja pokazuju da djeca koja žive u dječjim domovima imaju značajno više problema u ponašanju i emocionalnih problema u usporedbi s djecom smještenom izvan svojih obitelji na druge načine. Također, rezultati pokazuju da djeca koja žive u udomiteljskim obiteljima i grupnim domovima, a koja su dobro integrirana u zajednicu, pokazuju slične rezultate u ponašanju i emocionalnim problemima kao djeca koja žive u svojim biološkim obiteljima što može ukazivati na činjenicu da, ako se unutar njegovog okruženja pruži adekvatna podrška te dijete bude prihvaćeno, ono može smanjiti rizik od problema u ponašanju (Ajduković i Franz, 2005.). U navedenom istraživanju su također bili uključeni skrbnici te su rezultati pokazali kako skrbnici procjenjuju manju ozbiljnost problema u ponašanju nego što li procjenjuju sama djeca, odnosno djeca često ocjenjuju svoje probleme kao ozbiljnije nego što to čine njihovi skrbnici te su procjene između skrbnika značajno varirale (Ajduković i Franz, 2005.). Razlog takvim rezultatima može biti činjenica da je svaki skrbnik ocjenjivao 8 do 10 djece pa su se kriteriji za procjenu svakog od skrbnika mogli razlikovati te mogućnost da postoji značajna razlika između uvjeta koje pružaju institucije istog tipa, kao što je drugačiji odnos osoblja prema djeci, ili drugačiji broj djece, što može utjecati na način na koji skrbnici procjenjuju ponašanje (Ajduković i Franz, 2005.). Ono što je potrebno naglasiti, bez obzira na to koji su razlozi slabije procjene skrbnika, je da ako skrbnici ne prepoznaju probleme djece kao dovoljno ozbiljne, postoji rizik da djeca razviju još veće probleme zbog manjka adekvatne pomoći i podrške (Ajduković i Franz, 2005.).

4.5. Utjecaj odrastanja u ustanovama socijalne skrbi na socijalne vještine djeteta

Za dijete koje se nalazi na smještaju u instituciji potrebno je da razvije stabilan odnos s odgajateljima u ustanovi jer taj odnos stvara ključnu ulogu u razvoju socijalnih vještina kod djeteta. Kao što je već navedeno u teoriji privrženosti, za dijete je bitno da razvije stabilan odnos s odgajateljem koji će trajati kroz dulji vremenski period, te na taj način ono prima stalnu socijalno-emocionalnu stimulaciju (Sroufe & Waters, 1977. prema Julian i McCall, 2015.). Ta interakcija pomaže djetetu da nauči osnovne socijalne vještine kao što su prepoznavanje socijalnih znakova i razumijevanje uzročno-posljedičnih veza između tih interakcija. Ako dijete razvije i savlada osnovne socijalne vještine, tada stvara mogućnost da se te socijalne vještine prodube i razviju složenije socijalne vještine koje su potrebne za funkcioniranje u društvenim situacijama tijekom djetinjstva i adolescencije. Stoga je djetetu potrebna osoba koja se biti stalno prisutna u njegovom životu i koja će dosljedno reagirati na djetetove potrebe na osjetljiv i primjeren način (Julian i McCall, 2015.).

Takav oblik stabilnog odnosa, djeci koja odrastaju u institucijama, je nerijetko teško dosežan. Djeca koja su doživjela prekid roditeljske ljubavi u različitim fazama života ili je nikada nisu osjetila, imaju potrebu za posebnom brigom i emocionalnom podrškom kako bi nadoknadila taj nedostatak (Tustonja i sur., 2021.). Stoga roditeljsku ulogu preuzimaju odgajatelji, za koje se ne navodi da su oni sada roditelji djeci, ali se od njih očekuje odgovarajuća zamjena; od odgajatelja se očekuje da budu plemeniti, emotivni, empatični, strpljivi, brižni i odmjereni kako bi mogli pružiti djeci potrebnu podršku (Tustonja i sur., 2021.). No, u institucionalnim okruženjima često dolazi do promjena skrbnika, a i zbog neravnomjerne podjele između broja djece u instituciji i broja zaposlenih, odgajatelji ne mogu posvetiti svakom od djeteta individualnu pažnju i odgovarati na dječje potrebe i signale (Julian i McCall, 2015.). Također djeca u institucionalnim okruženjima često žive u grupama sa svojim vršnjacima, što dodatno otežava odgajateljima da se fokusiraju na individualne potrebe svakog djeteta (Julian i McCall, 2015.).

Grupno okruženje u institucijama koji su odgovorne za skrb o djeci, često znači da djeca moraju slijediti strogo određena pravila i rutine. Oni jedu, spavaju i igraju se u

točno određeno vrijeme i na način koji je unaprijed određen (Julian i McCall, 2015.). U nekim domovima odgajatelji, ali i cijela institucija, teže ka tome da djeca budu poslušna i da nikada ne pogriješe. Takva nerealna očekivanja mogu štetiti djeci jer im ne daje priliku da prirodno uče iz vlastitih pogrešaka i razvijaju se na zdrav način (Tustonja i sur., 2021.). Djecu se uči kako se na pravilan način igra s igračkama i ispravlja ako odstupaju od tih pravila. Ovo može ograničiti njihovu kreativnost i fleksibilnost jer nemaju priliku razviti socijalne vještine na prirodan način zbog nedostatka slobode da istražuju i uče iz vlastitih iskustava (Julian i McCall, 2015.).

Istraživanje provedeno na djeci koja su bila posvojena nakon smještaja u instituciju pokazuje da su djeca koja su bila posvojena u prvih 18 mjeseci života imala znatno bolje razvijene socijalne vještine od djece koja su bila posvojena nakon 18. mjeseca života (Julian i McCall, 2015.). Također je utvrđena povezanost između socijalnih vještina i problema u ponašanju, koja ukazuje na to da djeca koja imaju slabije razvijene socijalne vještine imaju veći rizik od razvijanja problema u ponašanju. Razlog takvom rezultatu može biti da je uzrok tih problema sličan, kao što je među ostalim i nedovoljno podrške u institucionalnom okruženju koji kasnije ima negativne posljedice na djetetovo kontroliranje emocija i manjak socijalnih vještina (Julian i McCall, 2015.).

5.ZAKLJUČAK

Povijest institucionalnog oblika skrbi seže davno u prošlost, u 18. stoljeće, dok se ona u Europi, pa tako i u Hrvatskoj, pojavljuje nešto kasnije, tijekom 19. stoljeća. U radu prikazana istraživanja, ukazuju na rezultate da odrastanje u ustanovama socijalne skrbi ima značajan utjecaj na psihosocijalni razvoj djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Institucionalizacija može imati negativne posljedice na emocionalno i mentalno zdravlje, kao i na socijalne vještine te samopoštovanje djeteta, posebno ako institucije ne pružaju odgovarajuću emocionalnu i društvenu podršku. Također, emocionalna deprivacija i nedostatak privrženosti mogu ometati sposobnost djece da razviju zdrave i sigurne emocionalne odnose. Nerijetko, djeca koja odrastaju u takvim ustanovama zaista prolaze kroz emocionalne i socijalne poteškoće zbog nedostatka stalne i stabilne emocionalne podrške i nedovoljno

individualizirane pažnje. Usprkos tome, institucije koje pružaju kvalitetnu skrb i potiču stabilne odnose s odgajateljima mogu pomoći djeci da razviju otpornost na izazove s kojima se suočavaju. Nadalje, istraživanja ukazuju da je smještaj u ustanovama za neku djecu bolji izbor, upravo zbog jasne strukture i manjeg intenziteta odnosa između djeteta i stručnjaka (odgajatelja ili neke druge za dijete značajne osobe iz ustanove). Navedeno ukazuje na važnost daljnjeg ulaganja u proces deinstitutionalizacija s ciljem smanjenja smještajne ovisnosti o kapacitetima ustanova i unaprjeđenja preventivnih mjera i socijalnih usluga unutar zajednica te smanjenja vjerojatnosti za izdvajanje djece iz obitelji u riziku, kao i razvoja udomiteljstva, koji za cilj imaju omogućiti pojedincima život u prirodnijem obiteljskom okruženju koje pruža veću emocionalnu podršku, socijalne veze i integraciju u zajednicu, uz istovremeno osiguravanje potrebnih usluga, što je ključno za njihovu socijalnu i emocionalnu dobrobit.

6. LITERATURA

1. Addison, J. T. (1992). Urie Bronfenbrenner. *Human Ecology*, 20 (2), 16-20
2. Afrić, V. (1988). Simbolički interakcionizam. *Revija za sociologiju*, 19(1-2), 1-13.
3. Ajduković, M., & Franz, B. S. (2005.). Behavioural and emotional problems of children by type of out-of-home care in Croatia. *International Journal of Social Welfare*, 14(3), 163–175.
4. Ajduković, M., & Pećnik, N. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 1(3), 269-276.

5. Ajduković, M., & Sladović Franz, B. (2003). Mentalno zdravlje djece u dječjim domovima i udomiteljskim obiteljima. In *XVI. dani Ramira Bujasa. Sažeci priopćenja* Zagreb: Naklada Slap. str. 11-11-x
6. Ajduković, M., Kregar Orekšović, K. i Laklija, M. (2007). TEORIJA PRIVRŽENOSTI I SUVREMENI SOCIJALNI RAD. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (1), 59-91.
7. Ajduković, M., Sladović, Franz B. & Kregar, K. (2005). Razlozi izdvajanja i obilježja života u primarnoj obitelji djece u javnoj skrbi. *Dijete i društvo*, 7 (2), 328-354.
8. Brajša-Žganec, A., & Hanzec, I. (2015). Obiteljski odnosi i psihosocijalna prilagodba djece u cjelovitim i jednoroditeljskim obiteljima. *Klinička psihologija*, 8(2), 139-150.
9. Branica, V. (2006). Razvoj društvene skrbi za djecu u prvoj polovini 20. stoljeća. *Ljetopis socijalnog rada*, 13(1), 47-62.
10. Bretherton, I. (2013). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. In *Attachment theory*, 45-84.
11. Bronfenbrenner, U. (1986). *Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. Developmental Psychology*, 22(6), 723–742
12. Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2007). *The Bioecological Model of Human Development. Handbook of Child Psychology*.
13. Brown, R. B. (2003.). Emotions and behavior: Exercises in emotional intelligence. *Journal of management education*, 27(1), 122-134.
14. Browne, K. (2009). *The risk of harm to young children in institutional care*. London: Save the Children.
15. Burnett, Paul C. (1996). An investigation of the social learning and symbolic interaction models for the development of self-concepts and self-esteem. *Journal of Family Studies*, 2(1), 57-64.
16. Carter, M. J., i Fuller, C. (2015). Symbolic interactionism. *Sociopedia. isa*, 1(1), 1-17.
17. Colletta, N. (1981). Social support and the risk of maternal rejection by adolescent mothers. *The Journal of Psychology*, 109, 191-19

18. Eagan, C. (2004). Attachment and divorce: Family consequences. *Rochester Institute of Technology*. Retrieved on January, 22, 2006.
19. Elebiary, H., Behilak, S. G., & Kabbash, I. (2010.). Study of behavioral and emotional problems among institutionalized children. *Med J Cairo Univ*, 78(2), 293-299.
20. Ettekal, A. V., & Mahoney, J. L. (2017). The SAGE encyclopedia of out-of-school learning. *Ecological Systems Theory*, 230-241.
21. Geiger, B. (1996). *Fathers as primary caregivers*. Westport, CT: Greenwood.
22. *Godišnje statističko izvješće o domovima i korisnicima socijalne skrbi u 2022. Godini.* (2023). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike.
23. Goldberg, S., Muir, R., & Kerr, J. (2013). *Attachment theory: social, developmental, and clinical perspectives*. Routledge.
24. Hildyard, K., & Wolfe, D. (2007). *Cognitive processes associated with child neglect*. *Child Abuse & Neglect*, 31(8), 895–907.
25. Jakab, A. W. (2008). Obitelj-sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), 119-128.
26. Julian, M. M., & McCall, R. B. (2015.). *Social Skills in Children Adopted From Socially-Emotionally Depriving Institutions*. *Adoption Quarterly*, 19(1), 44–62.
27. Keshky MS, Samak YAA (2017.). *The Development of Self Esteem in Children: Systematic Review and Meta-Analysis*. *Int J Psychol Behav Anal* 3: 128.
28. Kreppner, J. M., Rutter, M., Beckett, C., Castle, J., Colvert, E., Groothues, C., Hawkins A, O'Connor TG, Stevens S & Sonuga-Barke, E. J. (2007). Normality and impairment following profound early institutional deprivation: a longitudinal follow-up into early adolescence. *Developmental psychology*, 43(4), 931.
29. Kusturin, S. (2020). *Kvaliteta života mladih nakon iskustva institucionalne skrbi*. Doktorska disertacija. Zagreb. Pravni fakultet u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada
30. Lee, E. J. (2003). The attachment system throughout the life course: Review and criticisms of attachment theory. *USA: Rochester Institute of Technology*.

31. MacLean, K. (2003.). The impact of institutionalization on child development. *Development and psychopathology*, 15(4), 853-884.
32. Mardon, Singh, i sur. (2021). "Symbolic Interactionism." Dostupno na mrežnoj stranici:
https://www.researchgate.net/publication/356695939_Symbolic_Interactionism
Pristupljeno 5.7.2024.
33. Martins, M. H., & Neto, V. C. (2016). Resilience and self concept of competence in institutionalized and non institutionalized young people. *Psicologia*, 30(2), 61-76.
34. McCall, Robert B. "The consequences of early institutionalization: can institutions be improved?—should they?." *Child and adolescent mental health* 18.4 (2013): 193-201.
35. Mindful health solutions (2024.). *What is the difference between mental and emotional health?* Posjećeno 13.8.2024. na mrežnoj stranici:<https://mindfulhealthsolutions.com/difference-between-mental-and-emotional-health/>
36. Ministarstva rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike (2024.) *Deinstitucionalizacija i transformacija domova za djecu i mlade*. Posjećeno 31.8.2024. na mrežnoj stranici <https://mrosp.gov.hr/istaknute-teme/obitelj-i-socijalna-politika/obitelj-12037/djeca-i-obitelj-12048/deinstitucionalizacija-i-transformacija-domova-za-djecu-i-mlade-12058/12058>
37. Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi (2018.) *Odluka o Planu deinstitucionalizacije i transformacije domova socijalne skrbi i drugih pravnih osoba koje obavljaju djelatnost socijalne skrbi u Republici Hrvatskoj 2011.-2016*. Posjećeno 7.7.2024. na mrežnoj stranici https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_03_36_829.html
38. *Nacionalni plan za prava djece u RH 2022-2026*. (2022). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike.
39. Obiteljski zakon. *Narodne novine*, br. 103/2015, 98/2019, 47/2020, 49/2023, 156/2023

40. Pakpahan, F. H., & Saragih, M. (2022). Theory of cognitive development by Jean Piaget. *Journal of Applied Linguistics*, 2(1), 55-60.
41. Pawliczuk W, Kaźmierczak-Mytkowska A, Srebnicki T, Wolańczyk T. (2018.) *The prevalence of mental disorders among children and youth staying in residential institutions, children's homes - a review of epidemiological studies.* *Psychiatr Pol* 30;52(2):345-353.
42. Petešić Ć. (1900.) Dječji dom Jastrebarsko Dokumenti (1939-1947.). Zagreb: *Kršćanska sadašnjost.*
43. Radbill, S. X. (1976). *Reared in Adversity: Institutional Care of Children in the 18th Century.* *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 130(7), 751.
44. Ryan, D. P. J. (2001). Bronfenbrenner's ecological systems theory. Retrieved January, 9, 2012.
45. Sand, H., Sticca, F., Wehrle, F. M., Eichelberger, D. A., Simoni, H., Jenni, O. G., & Lannen, P. (2024). Effects of early institutionalization involving psychosocial deprivation on cognitive functioning 60 years later: findings of the LifeStories project. *Child Abuse & Neglect*, 154, 106917.
46. Sand, H., Sticca, F., Wehrle, F. M., Eichelberger, D. A., Simoni, H., Jenni, O. G., & Lannen, P. (2024). Effects of early institutionalization involving psychosocial deprivation on cognitive functioning 60 years later: findings of the LifeStories project. *Child Abuse & Neglect*, 154, 106917.
47. Sladović Franz, B. (2003). *Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima.* Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
48. Službena stranica SOS- dječje selo Posjećeno 7.7.2024 na mrežnoj stranici <https://sos-dsh.hr/>.
49. Solodunova, M., Palmov, O., & Muhamedrahimov, R. J. (2017). *Family Environment in Institutions for Young Children in Russia: Mental Health and Development Versus Medical Care.* *Child Maltreatment in Residential Care*, 199–218.
50. Sovar, I. (2015). Institucionalizacija i deinstitucionalizacija ustanova za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 311-332.

51. Sroufe, L. A., & Waters, E. (1977). *Attachment as an organizational construct*. *Child Development*, 48, 118 -1199.
52. Stryker, S. (1959). *Symbolic Interaction as an Approach to Family Research*. *Marriage and Family Living*, 21(2), 111.
53. Sumathi, S., & Rajeswari, S. (2022) SELF-ESTEEM OF INSTITUTIONALIZED ADOLESCENTS.
54. Šilović, J. (1915) *Socijalna skrb za djecu*. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare.
55. Terwogt, M. M., Schene, J., & Koops, W. (1990). Concepts of Emotion in Institutionalized Children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 31(7), 1131–1143.
56. Tizard, B., & Rees, J. (1974). A comparison of the effects to the natural mother, and continued institutionalization on the cognitive development of four-year-old children. *Child Development* 43, 92–99.
57. Tustonja, M., Stanić, D., & Čuljak, A. (2021). Djeca bez odgovarajuće roditeljske skrbi. *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 16(26), 199-221.
58. United Nations, (1989). Convention on the Rights of the Child. *Treaty Series*, 1577, 3.
59. WHO (2024). *Mental Health*. Posjećeno 3.8.2024. na mrežnoj stranici: https://www.who.int/health-topics/mental-health#tab=tab_1
60. Zakiei, A., Vafapoor, H., Alikhani, M i sur. (2020). The relationship between family function and personality traits with general self-efficacy (parallel samples studies). *BMC Psychol* 8, 88.
61. Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine*, br. NN 18/2022, 46/2022, 119/2022, 71/2023, 156/2023